

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ ТА ФОРМ ПРОЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

INVESTIGATION OF THE MANIFESTATION AND FORMS OF PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOR OF UKRAINIANS DURING THE WAR

Мета статті – дослідити стан екологічної відповідальності та прояви екологічної поведінки українців під час війни. Війна в Україні призвела до значних екологічних втрат, які загрожують в майбутньому національній безпеці держави через негативний вплив на економіку. Дослідження проводилося на двох вибірках респондентів. В основу опитувальників були закладені попередньо виявлені індикатори проявів екологічної відповідальності, які включають емоційні переживання з приводу значного ураження природних ресурсів, їх цінності та готовності до проекологічних дій. Перша вибірка складала 1000 осіб, друга – 115 осіб включно зі збором якісних даних конкретних проявів екологічної поведінки українських громадян. Відчуття загрози є тим чинником, який стимулює активацію громадянської свідомості та почуттів, пов'язаних із захистом держави та її довкілля. Попри уявлення про несуттєвість екології, результати опитування продемонстрували загальне зростання проявів екологічної відповідальності серед українців. Більшість респондентів зазначила те, що значення екологічних проблем для них зросло. Близько половини респондентів вказало на зміну власних цінностей. Причиною змін екологічних поглядів третина респондентів назвала умови війни, а третина – зростання рівня усвідомленості. Домінуюче значення громадянської ідентичності фіксувалося у близько 80% респондентів за результатами обох опитувань. Серед форм екологічної поведінки у половини респондентів переважають такі, як сортування сміття, уникання поліетиленових та пластикових продуктів та дотримання чистоти довкілля. Водночас фіксуються більш ґрунтовні ініціативи, такі як використання енергозберігаючих технологій, участь у формуванні місцевої екологічної політики, використання відновлюваного сільського господарства. Цікавим виявився вплив європейського досвіду на проекологічну поведінку українців. Проведене дослідження продемонструвало готовність українців до реалізації проекологічних форм поведінки та може слугувати підґрунтям для подальших рекомендацій з приводу формування екологічної політики.

Ключові слова: екологічна поведінка, відчуття загрози, ідентичність, військові дії, усвідомленість, захист довкілля.

The purpose of the article was to investigate the state of environmental responsibility and manifestations of environmental behavior of Ukrainians during the war. The study was conducted on two samples of respondents. The questionnaires were based on previously identified indicators of manifestations of environmental responsibility, which include emotional experiences regarding significant damage to natural resources, their values, and readiness for pro-environmental actions. The first sample consisted of 1000 people, the second sample consisted of 115 people, including the collection of qualitative data on specific manifestations of environmental behavior of Ukrainian citizens. The feeling of threat is the factor that stimulates the activation of civic consciousness, including feelings related to the protection of the state and its environment. The results of the survey showed a general increase in manifestations of environmental responsibility among Ukrainians. More than half of the respondents noted that the importance of environmental problems for them has increased. About half of the respondents indicated a change in their own values. A third of the respondents cited the conditions of war as the reason for changes in environmental views, and a third cited an increase in the level of self-awareness. The dominant value of civic identity was recorded in about 80% of respondents according to the results of both surveys. Sorting garbage, avoiding polyethylene and plastic products, and keeping the environment clean prevails among the forms of environmental behavior in half of the respondents. At the same time, more fundamental initiatives are recorded, such as the use of energy-saving technologies, participation in the formation of local environmental policy, and the use of regenerative agriculture. The impact of European experience on the pro-environmental behavior of Ukrainians turned out to be interesting. The conducted research demonstrated the readiness of Ukrainians to implement pro-environmental forms of behavior and can serve as a basis for further recommendations regarding the formation of environmental policy.

Key words: environmental behavior, threat perception, identity, military actions, awareness, environmental protection.

УДК 1.159.9.316.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.55.29>

Стрільчук О.В.

к.психол.н.,
науковий співробітник
Інститут соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України

Вступ. Війна в Україні спричиняє величезні щоденні втрати, в першу чергу людські. Порівняно з таким характером втрат екологічна шкода гіпотетично набуває меншого значення. Проте наслідки від екологічної катастрофи можуть проявитися в довгостроковій перспективі. Ідеться про економічні збитки, які впливатимуть на політичну стабільність, що в результаті призводитиме до порушення національної безпеки [2]. З огляду на те, що Україна вважається більш аграрно та сировино орієнто-

ваною країною, ніж технологічно, такий вплив відчувається вже сьогодні. Дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, які широко представлені в мережі, дозволяють оцінити масштаб екологічного лиха. Так, станом на 1 березня 2022 року бойові дії велися на території 900 природних об'єктів, що становило близько третини природно-заповідного фонду України. До основних згубних впливів належать такі, як зменшення біорізноманіття та загроза червонокнижним видам фауни та

флори України, пожежі в екосистемах, спричинені бойовими діями, хімічне забруднення від обстрілів (також забруднення залишками ракет), забруднення нафтопродуктами моря та водою взагалі, хімічне забруднення ґрунтів, пожежі на промислових об'єктах. Екологічною катастрофою національного масштабу став підлив Каховської ГЕС. Сільськогосподарські угіддя Півдня України, які становили пріоритетний економічний потенціал держави, пронизані слідами від влучання ракет і снарядів та не придатні до експлуатації. Крім того, гострою є проблема замінування територій, в тому числі аграрного використання, вирішення якої потребуватиме десятків років. Проблема поглиблюється тим, що екологія тривалий час, майже включно до повномасштабного вторгнення, не була серед пріоритетів як державної політики, так і форм просоціальної поведінки громадян, а самі українці нерационально використовували природні ресурси [18]. Тому попри те, що проблема екологічної відповідальності населення може оцінюватися як малоактуальна, вона потребує нагального вирішення вже сьогодні. Метою статі є емпіричний аналіз стану та передумов екологічної відповідальності українців під час воєнного вторгнення. *Завданнями* дослідження виступило виявлення та фіксація способів екологічної поведінки в Україні від побутових до специфічних, які вказують на готовність громадян до проєкологічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Специфікою формування екологічної поведінки як особистості, так і спільноти є добровільність та відсутність матеріальної винагороди. Дослідники вказують на те, що в основі проєкологічної поведінки лежать цінності та мотиви, які зумовлюють екологічно відповідальні дії. Виділяють три типи цінностей, які пояснюють мотивацію у поведінкових намірах особистості, – егоїстичні, альтруїстичні та біосферні. Дві останні цінності є основоположними у формуванні екологічної свідомості [14]. Усвідомленість також пов'язана зі зниженням матеріальних потреб та споживання на противагу збереженню навколишнього середовища [3]. Серед загальних заходів екологічної поведінки виділяють такі, як економія природних ресурсів, зелені закупки та екологічна активність [9]. Проте існують дані, що сприйняття екологічної загрози дещо знизилася за протягом останніх десяти років [9]. Це можна пояснити кількома причинами технічного та психологічного характеру. До технічних причин можна віднести форми екологічної активності, які нерідко потребують як ресурсних (особистий час), так і фінансових затрат. Тому іноді легше знецінити проблему, ніж вдатися до її вирішення. Систематизуючи дані різноманітних досліджень, можна виділити такі прояви екологіч-

ної дії, як повторне використання пластикових упаковок та пакетів, регулярне носіння багаторазової сумки (так званого шопера), власної пляшки, використання біорозкладних матеріалів, вимикання електроприладів з мережі за умови невикористання, економія енергії та води в побуті, сортування сміття з подальшим відправленням на переробку, збір батарейок, використання продуктів з перероблених матеріалів тощо.

З огляду на характер переліченої активності можливо пояснити психологічні чинники, які їй перешкоджають. Зокрема, це добровільність дій, самоконтроль та самоорганізація. Відсутність економічної винагороди та в багатьох державах, зокрема в Україні, належної відповідальності за екологічні порушення ставить питання перед дослідниками про заохочення екологічної поведінки. Фіксація від'ємних кореляцій між проєкологічними цінностями та матеріалізмом [10] ускладнює таке завдання в умовах капіталістичної економіки споживання, надвиробництва товарів та їх доступності в умовах активності глобального ринку, підсиленого дією мережі Інтернет.

З метою подальшого прогнозування стратегій імплементації проєкологічної поведінки в Україні важливо не лише емпірично дослідити її форми, а й здійснити стислий аналіз їх впровадження за кордоном. Деякі дослідники вказують на важливість як впливу з боку органів влади, так і внутрішньої обізнаності та регуляції такої поведінки, де ефективність зовнішньої проєкологічної політики знижується разом зі зростанням обізнаності особистості [15]. З огляду на недостатній рівень розголосу екологічної проблеми в Україні питання такої поінформованості залишається актуальним. Але в контексті інших досліджень внутрішній контроль також фіксується як більш дієвий поряд із зовнішнім впливом [1].

Приналежність до віртуальних спільнот також розглядається як дієвий інструмент формування екологічної відповідальності, що продемонстровано збільшенням екологічно відповідальної діяльності громадян на 50–70% [5; 12]. Іншим важливим чинником є освіта та просвіта. Обізнаність з приводу форм проєкологічної поведінки збільшує як самоєфективність, так і колективну ефективність в цьому напрямі [13; 16]. Зростання рівня взаємодії з природою також позитивно впливає на турботу про навколишнє середовище [17]. Зокрема, в Греції в якості експерименту практикувалися заняття з екології на відкритому повітрі, які довели свою результативність [16].

Іншими формами стимуляції проєкологічної поведінки є дослідження психологічних чинників. Зокрема, ідеться про гедонізм та «теорію теплого підсвічування» [6; 14]. На думку Ван Ріпер, в основі гедоністичних цінностей може

стояти не лише матеріальне задоволення, а й втеча від соціального тиску заради відчуття більшої свободи [14]. Теорія «теплого підсвічування» говорить про вплив позитивного афекту, в якому перебуває певна особистість, на інших, бажання допомогти за особистих сприятливих обставин, а також про моральне задоволення, яке люди від цього отримують [6]. Тобто дія, яка несе собою певну винагороду, навіть психологічну, буде більше мотивувати до проекологічної поведінки. Перелічені чинники потребують більше зовнішнього формування включно з самоконтролем, ніж внутрішнього. Проте можна припустити, що, попри гіпотетичне уявлення про неістотність проблем екології, реальна загроза втрати ресурсів в умовах війни та емоційний біль через їх винищення також може повпливати на зростання екологічної відповідальності. Значним чинником впливу на поведінку особистості є певна форма її спільнотної ідентифікації. Зокрема, екологічну ідентичність концептуалізують як взаємостосунки між особою та природним середовищем, які можуть вплинути на те, як люди дивляться на своє оточення поводяться щодо нього [11]. Зростання загрози знищення ресурсів потенційно може активізувати значення таких взаємостосунків через страх втрати об'єкта (природних ресурсів), з яким вони формуються.

Метою дослідження була комплексна оцінка функціонування українців під час війни в екологічній сфері та ролі проблем екології для українських громадян. Дослідження проводилося на кількох вибірках респондентів (1245 респондентів). Опитування передбачало проведення масштабного вивчення функціонування таких сфер респондентів, як фінансово-майнова, взаємодія зі ЗМІ, безпекова сфера та екологічна сфера. Анкета мала форму самозвіту за п'ятибальною шкалою Лайкерта. Після видалення не повністю і не коректно заповнених форм остаточною кількістю склала 1000 самозвітів. На додатковій невеликій вибірці для 115 респондентів було проведено дослідження, яке стосувалося виключно екологічної сфери разом з відкритим запитанням для якісного збору даних з приводу способів екологічної поведінки респондентів. Частка жінок у першому опитуванні склала 67%, чоловіків 33%, частка жінок другого опитування була 77%, 23% чоловіків відповідно. Вік опитаних становив від 18 до понад 60 років в обох вибірках. В основу анкет були закладені індикатори, виявлені на етапі попереднього якісного збору даних методом інтерв'ю, яке передбачало отримання та систематизацію текстових наративів. На цьому етапі було опитано 92 респонденти віком від 18 до 74 років. Отримані дані були проаналізовані методом тематичного та контент-аналізу з метою виділення тематичних

конструктів, зокрема в екологічній сфері, що лягли в основу тверджень-індикаторів. Тематичний аналіз даних дозволив виокремити такі форми екологічної поведінки респондентів, як екологічна дія, екологічна тривога та екологічна цінність.

Спершу варто здійснити оцінку екологічних прагнень українців у кількісному еквіваленті за результатами основного опитування, яке охопило 1000 осіб. Про зміну власних переконань та цінностей сказало 42,2% респондентів. 41,1% вказали, що вони стали більш свідомими у своїх діях та поведінці. Більше дбати про чистоту довкілля стали 49% респондентів. Про біль переживання екологічних наслідків, спричинених війною, зазначили 68,9% респондентів. Конкретні заходи для покращення екології обмірковують 48,8% опитаних. Практичні заходи для збереження екологічної безпеки довкілля реалізують 26,7%. 57,6% готові докладати зусиль для покращення екологічної ситуації в громаді.

Разом з проявами екологічної поведінки важливо було оцінити значимість певної форми спільнотної ідентифікації українців зі своєю державою на різних територіальних рівнях, а також оцінити значимість інших позанаціональних форм ідентифікації, таких як європейська, східнослов'янська, глобальна тощо. Було зафіксовано домінування громадянської ідентичності: 88% опитаних зазначили, що найважливіше для них – почуватися громадянином України; 86% вказали на значимість української ідентичності (важливо почуватися українцем).

За результатами отриманих даних важливо звернути увагу на низку розгорнутих відповідей, які надали респонденти. Показовим є те, що, як у цьому опитуванні, так і в суміжних, що не представлені в публікації, характерним є прояв обурення респондентів з приводу екологічних питань, яке чітко вирізняється в загальному текстовому масиві даних. Фіксується знецінення проблем навколишнього середовища як неважливих та несуттєвих в загальному контексті військових подій. Аналіз текстових наративів 92 осіб продемонстрував, що 14% опитаних відзначили незначущість екологічних проблем. Загалом природним є те, що людські втрати оцінюються значно вище, а втрати ресурсні сприймаються як такі, що потенційно можуть відновитися. Як зазначалося раніше, екологічна проблематика ніколи не була пріоритетним питанням. Державна цільова екологічна програма була затверджена лише у 2019 році через суттєве погіршення стану навколишнього середовища. Окремі відповіді можуть слугувати ілюстративними індикаторами оцінки українцями екологічних проблем, але, як свідчать дані опитування, вони не відображають загальних прагнень українців. Все

ж кількість тих, хто готовий турбуватися про навколишнє середовище, є суттєвою.

Аналогічні дані демонструє додаткове опитування, проведене на вибірці у 115 респондентів, 59,2% яких склали молодь 18–35 років, 15,6% – особи віком 36–45 років. Існує низка досліджень, які вказують на те, що саме в дорослому віці люди починають більше дбати про екологію. На це, крім іншого, впливає наявність дітей [4; 8]. Зокрема, було зафіксовано, що покращення ставлення до навколишнього середовища відбувається з віком [4]. Також важливим є те, що дорослі середнього віку можуть з більшою ймовірністю діяти відповідно до свого ставлення до оточуючого середовища і частіше брати участь в проєкологічній поведінці споживачів, набуваючи форм стійкого споживання. Натомість молоде покоління 18–35 років менше турбується про навколишнє середовище. В Україні постаріється зворотна тенденція. Як свідчать результати обох опитувань, саме молоде покоління (80% опитаних) проявляє екологічне занепокоєння. Це можна пояснити тією ж спільнотою ідентифікацією на громадянському рівні: молоде покоління виросло саме в Україні, на відміну від старшого, яке народилося і зросло в Радянському Союзі.

Результати додаткового опитування 115 респондентів дозволили дослідити причини, які можуть впливати на становлення проєкологічної поведінки українців. За результатами даного опитування також спостерігалось домінування такої спільнотної форми ідентифікації, як громадянська ідентичність (78% опитаних). Показники за іншими формами спільнотної ідентифікації співпали з даними опитування (1000 респондентів), що вказує на репрезентативність вибірки. До прикладу, 28% опитаних вважають себе представниками східнослов'янської ідентичності (26% – велика вибірка), 45% опитаних вважають себе громадянином світу (48% – велика вибірка), європейцями – 41% (41% за даними великої вибірки). Характерним є те, що 52% респондентів вказали, що їхні погляди на екологію змінилися. Причиною таких змін стали воєнні дії в Україні (36,4%) та зростання рівня власної свідомості (34,6%). Вже було зазначено, що усвідомленість є тим чинником, який бере участь у формуванні проєкологічної поведінки. Усвідомленість інтерпретується як риса, що пов'язана з низьким матеріалізмом і скороченням споживання. Усвідомленість дозволяє змінити автоматичні звички споживання [3]. Отже, ми бачимо рівноцінну присутність чинників активізації загрози та зростання усвідомленості у зміні екологічних поглядів українців. Важливим є також те, що 12,5% респондентів вказали, що зміни в їх екологічній поведінці були спричинені перебуванням в країнах Європи та

спостереженням за екологічною поведінкою європейців.

Попри фіксування кількісних тенденцій до зростання проєкологічної позиції українців на основі самозвітів, важливо розуміти, який діяльнісний прояв вона може мати. Як вже було вказано, інформування населення про екологічні форми поведінки є і було доволі обмеженим ще до повномасштабного вторгнення, а після його початку взагалі втратило актуальність. Ще більш обмеженою є можливість таку поведінку реалізовувати, адже вкрай малою є кількість сортувальних станцій, а кількість переробки в Україні становить лише 3,2%. Проте важливо досліджувати, які форми «зеленої» поведінки наразі реалізують українці. За даними опитування, було зібрано 82 ознаки проєкологічної поведінки українців, які вони реалізовували або реалізують саме в Україні. Лідируючою формою екологічної поведінки є сортування сміття – 48%, далі йде повторне використання поліетиленових пакетів – 18%, відмова від пластикової тари – 10%, дотримання чистоти довкілля («не смічу») – 10%, економія електроенергії та ресурсів – 5%, подальша здача матеріалів на переробку – 3%. Серед відповідей, які не набули широкого поширення, були такі, як зелені насадження, популяризація природи в соціальних мережах, допомога тваринам (диким або безпритульним), інформування найближчого оточення, використання екологічних видів транспорту, відмова від транспорту, ініціатива прибирання громадських територій. Цікавим є звернення уваги на ті практики, які є поодинокими і відображають свідому проєкологічну поведінку українців. До них належать такі: участь у розробці екологічної програми власного міста (Чернігова), встановлення станцій моніторингу чистоти атмосферного повітря, застосування енергозберігаючих технологій вдома, компостування сміття, використання відновлюваного сільського господарства на власній ділянці. Результати свідчать про те, що серед форм проєкологічної поведінки українців набирає популярності побутова екологічна культура. Зібрані нами дані загалом відображають всезагальні тенденції екологічної поведінки, представлені в зарубіжних дослідженнях, систематизованих вище. Проте основним недоліком подальшого розвитку такої поведінки є відсутність політики поводження з відходами та їх переробки на рівні держави, а також активних заходів інформування населення з приводу необхідності збереження природних ресурсів.

Висновки. Проведене дослідження мало на меті проаналізувати загальний стан екологічної поведінки українців після повномасштабного вторгнення. Як показують результати дослідження, попри поширене переконання у несуттєвості екологічної сфери в умовах

війни, значна кількість респондентів зазначає, що значимість екологічних проблем для них зросла. Причиною такого зростання може виступати відчуття загрози втрати власних територій та збільшення загального рівня усвідомленості українців через війну. Важливо зазначити вплив такого чинника, як перебування в Європі та знайомство з європейським досвідом екологічної поведінки. Загалом можна припустити, що екологічна відповідальність українців має форму особистої ініціативи на рівні побутової екологічної культури. Але деякі громадяни висловлюють різке заперечення необхідності вирішення екологічних питань на фоні значних людських втрат. Подальшого дослідження потребують чинники, які стимулюють проекологічну поведінку українців, та сила екологічної ідентичності, яка відображає саме взаємодію з природним оточенням через його цінність та мотивацію до збереження. Також потребують впровадження та систематизації найбільш ефективні практики формування екологічно відповідальної поведінки, такі як освіта, участь у неформальних спільнотах, підкріплення та популяризація з боку органів влади найбільш вдалим екологічних стратегій як на рівні громади, так і на рівні окремого домогосподарства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Afsar B., Maqsoom M., Fazliani H. Responsible leadership and employee`s proenvironmental behavior: The role of organizational commitment, green shared vision, and internal environments locus of control. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2020. doi: 10.1016/j.clrc.2023.100126.
2. Aksoy Berna Ö. Defining Environmental Security as a National Security Issue. *International Journal of Politics and Security (IJPS)*. Vol. 5. № 1. 2023. pp.73–94. DOI:10.53451/ijps.1178361.
3. How does mindfulness relate to proenvironmental behavior? The mediating influence of cognitive reappraisal and climate change awareness / V. Apaolaza, M.R. Paredes, P. Hartmann, J.M. Barrutia, C. Echebarria. *Journal of Cleaner Production*. Volume 357. 2022. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131914>.
4. Bleidorn W., Lenhausen M.R., Hopwood C.J. Proenvironmental attitudes predict proenvironmental consumer behaviors over time. *Journal of Environmental Psychology*. Volume 76. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101627>.
5. Domalewska D.A Longitudinal Analysis of the Creation of Environmental Identity and Attitudes towards Energy Sustainability Using the Framework of Identity Theory and Big Data Analysis. *Energies*. 2021, 14, 647. <https://doi.org/10.3390/en14030647>.
6. Hartmann P., Eisend M., Apaolaza V., Clare D'Souza. Warm glow vs. altruistic values: How important is intrinsic emotional reward in proenvironmental behavior? *Journal of Environmental Psychology*. Volume 52, 2017. P. 43–55. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.05.006>.
7. Liu M., Koivula A. Greed doesn't grow on trees: the indirect association between proenvironmental behaviour and materialism through adolescents' psychological entitlement. *Young Consumers*. Vol. 24. No. 1, pp. 1–2017. <https://doi.org/10.1108/YC-09-2021-1388>.
8. Milfont T.L., Poortinga W., Sibley C.G. Does having children increase environmental concern? Testing parenthood effects with longitudinal data from the New Zealand attitudes and values study. *PLoS One*. 15 (3) (2020), Article e023036. <https://doi.org/10.1177/0013916505285933>.
9. Murovec N., Primc K., Ogorevc M., Slabe-Erker R. How does Schwartz's theory of human values affect the proenvironmental behavior model? *Baltic Journal of Management*. Vol. 16. No. 2, 2021. <https://doi.org/10.1108/BJM-08-2020-0276>.
10. Pong V., Tam K-P (2023). Relationship between global identity and pro-environmental behavior and environmental concern: a systematic review. *Front. Psychol.* 14:1033564. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1033564>.
11. Rahmani L., Haasova S., Czellar S. How Often Do You Think About Your Relationship With Nature? The Measurement of Environmental Identity Salience and Its Relationship With Proenvironmental Behaviors. *Front. Psychol.* 08 July 2022 Sec. Personality and Social Psychology. Volume 13. 2022. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.877978>.
12. Rapada M.Z., Ethelbherth D.Y., Janairo J.I., Danielle K.Y. Impact of online-based information and interaction to proenvironmental behavior on plastic pollution. *Cleaner and Responsible Consumption*. Volume 9. 2023. <https://doi.org/10.1016/j.clrc.2023.100126>.
13. Yanniris C. Gavrilakis C. Hoover M.L. Direct Experience of Nature as a Predictor of Environmentally Responsible Behaviors. *Forests* 2023, 14, 2233. <https://doi.org/10.20944/preprints202309.1730.v1>.
14. Sheng X., Zhang X., Zhou X., Show me the impact: Communicating "behavioral impact message" to promote pro-environmental consumer behavior. *Sustainable Production and Consumption*. Volume 35. 2023. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.12.012>.
15. van Riper C.J., Lum C., Kyle G.T., Wallen K.E., Absher J., Landon A.C. (2020). Values, Motivations, and Intentions to Engage in Proenvironmental Behavior. *Environment and Behavior*. 52 (4), 437–462. <https://doi.org/10.1177/0013916518807963>.
16. Wang H., Li J., Mangmeechai A., Su J. Linking Perceived Policy Effectiveness and Proenvironmental Behavior: The Influence of Attitude, Implementation Intention, and Knowledge. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. 18(6):2910. <https://doi.org/10.3390/ijerph18062910>.
17. Zaradic P., Pergams O. R.W. Trends in Nature Recreation: Causes and Consequences / Editor(s): Simon A Levin. *Encyclopedia of Biodiversity (Second Edition)*, Academic Press. 2013. Pages 241–257. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384719-5.00321-X>.
18. Стрільчук О.В. Особливості екологічної свідомості громадян на різних рівнях територіальної ідентифікації в Україні в умовах децентралізації. *Проблеми політичної психології*, 12(26), 291–304. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-112>.